

Preliminarii

Generalități. Clădite pe cultura și civilizația greco-latină, spiritualitățile și civilizația europeană sînt străbătute în mod coerent de filonul unitar al filosofiei creștine. Începînd cu grecii și încheind, probabil, cu lituanienii, popoarele din această parte a lumii, transgresînd limitele etnice, au devenit solidare prin creștinism. În cadrul unor complexe procese, cu dinamici diferite, odată cu popoarele s-au creștinat și limbile. Organic modelate de filosofia creștină, popoarele europene (majoritatea înrudite la origini, dar destul de diferențiate apoi) vor cunoaște adînci transformări la nivelul propensiunilor genetice și naturale, al trăsăturilor dobîndite, astfel încît civilizația, cultura, mentalitatea acestora, păstrînd destule particularități definitorii, vor cunoaște comunitatea întru creștinism.

Toate aceste popoare s-au raportat la filosofia creștină și la *Biblie* în așa fel încît acest fapt a devenit unul crucial pentru noua lor reconfigurare cultural-spirituală. Fie că se au în vedere civilizațiile de tip protestant, în care *Biblia* a constituit un vademecum, un ghid de zi cu zi și o lectură duminicală de familie, fie că ne raportăm la lumea catolică, unde *Biblia* a rămas o carte bine cunoscută, dar la fel de bine interiorizată, fie, precum în lumea ortodoxă, unde aceeași carte, încărcată de sacralitate, a ajuns la urechile credincioșilor doar prin intermediul preoților, *Biblia* a fost sursa morală cea mai prestigioasă și mai întrebuintată, ultima și cea mai înaltă autoritate care a orînduit viețile și mințile comunităților civilizației europene.

Deși născută creștină, comunitatea românească de la nordul Dunării a auzit multă vreme cuvintele *Bibliei* într-o limbă străină, și anume slavona. După activitatea destul de rodnică din secolul al XVI-lea, cînd s-au tradus parțial și integral mai multe cărți biblice, abia spre sfîrșitul secolului următor va exista o traducere integrală a *Bibliei* în limba română.

Momentul în care o cultură ajunge să acumuleze tensiuni generate de nevoia de a avea o *Biblie* proprie, apoi să creeze condiții propice, precum și bărbați învățați care să complinescă respectiva nevoie, semnifică maturizarea acelei culturi, capacitatea ei de a-și croi o identitate și un drum proprii.

Cercetările lingvistice asupra primei perioade, de aproximativ două secole, în care primele texte literare românești apar, în special traduceri și compilații, arată că acestea au acționat în mod inițiativ, constitutiv și determinant asupra a ceea ce urma să devină aspectul literar al vechii române.

Studiul constituirii aspectului literar al unei limbi vernaculare revelă importanța influențelor suferite de acea limbă ca urmare a unor inevitabile interferențe cu alte limbi, mai avansate din punctul de vedere al nivelului de dezvoltare a aspectului literar. În cazul limbii române, un astfel de studiu, în mod necesar diacronic, decurge din ample cercetări comparate, operate la nivelul vechilor traduceri românești (în special biblice) și la cel al surselor și modelelor străine ale acestora (în primul rînd slavonă, greacă, maghiară și latină). O atare analiză are darul de a scoate la iveală, de a demonstra și stabili gradul de existență, amploarea și profunzimea relației de determinare a limbii și normei model asupra principiilor și proceselor formative și de funcționare ale aspectului literar românesc (cu eventuale evoluții la nivel de sistem). De asemenea, se evidențiază astfel căile eficiente pe care s-a acționat, diferitele caracteristici, inclusiv evolutive, ale unui proces atît de complex (prin vastitate, profunzime, varietatea de vectori de influență, de principii, cauze și efecte etc.).

Începînd cu procesele care influențează principiile de structurare și funcționare a aspectului literar și pînă la comportamentele concrete - manifeste la nivel fonetic, morfosintactic și lexical -, de natură și în măsură să caracterizeze rezultatele creatorilor vechiului aspect literar românesc, tot ceea ce rezultă de pe urma acestei activități umane, sau o determină, este încărcat cu anumite caracteristici date de actul traducerii ca act cultural. De aceea, cu toate că, în esența ei, chestiunea gradului de coerență internă a aspectului literar al vechii române are doar tangențe cu actul traducerii în sine, dată fiind relația organică și intimă dintre însuși procesul de constituire și funcționare a aspectului literar al vechii române și actul traducerii - în special a textelor sacre - discuția noastră se va concentra asupra procesului traducerii textelor sacre în limba română veche.

Date fiind anumite caracteristici pe baza cărora aspectul literar funcționează, în cadrul unui sistem (în primul rînd de ordin social, apoi permanentul joc al evoluției unitare, între stabilitate și variabilitate), oricît de departe ar fi în timp începuturile unei norme literare, adevărata înțelegere a esenței acesteia, precum și a principiilor care animă realitatea fenomenală din reproducerile cotidiene, stă în pătrunderea și cuprinderea genezei acelei norme literare. Ceea ce se poate observa în urma studierii situației limbii române în perioada primelor texte literare românești și ceea ce, apoi, s-a încercat a se prezenta în cele ce urmează este tocmai unul dintre cei mai importanți factori (poate chiar acela de cea mai mare importanță) care au acționat în mod inițiativ, constitutiv și determinant asupra a ceea ce urma să devină aspectul literar al vechii române.

*

Deși reprezintă un soi de model la scară redusă, traducătorul și revizorul, luați ca indivizi, constituie factori dotați cu relevanță în cadrul unei astfel de analize, deoarece se află la primul nivel la care se inițiază și se produc toate procesele mai sus amintite. În mintea traducătorului și a revizorului bilingv sau poliglot se creează asocieri pe baze formale și de conținut, structurile, relațiile și valorile semantice din limbile în contact¹ intră între ele în raporturi de echivalență și neutralizare, de ajustare, de substituție, generând imitație și creație. Concrețetea acestui nivel mai mult permite decât obține observarea corectă a ceea ce se petrece la astfel de contacte.

Pe de o parte, aici se află cauza primă pentru care, atât în realitatea practicii, cât și în cea a analizelor, distincția dintre traducere și revizie poate ajunge să se estompeze, datorită modului în care sînt înțelese finalitățile, obiectul și căile de lucru. Faptul acesta este dificil de evitat (uneori nici nu se înregistrează strădanii în această direcție), motiv pentru care nu sînt puține situațiile în care revizorul devine co-traducător, limitele dintre cele două tipuri de act cultural glisînd cu ușurință. Astfel, se poate accepta ca fiind de competența revizorului corectura eventualelor greșeli de scriere, dar și a celor de traducere (situație care, deja, îl apropie foarte mult de traducător). Datorită acestei ultime ipostaze, revizorul poate ceda tentațiilor de a „îmbunătăți” traducerea sub aspect formal, stilistic, precum și la nivelul conținutului. Această modalitate activă de revizie, caracteristică unei perioade în care nu existau norme ferme de revizie, după cum nu exista nici conceptul ‘proprietate intelectuală’, este în măsură să ridice serioase probleme în calea activității de stabilire a feluritelor raporturi, mai cu seamă a celor de filiație dintre astfel de texte, afectată fiind precizia instrumentelor filologului.

Dincolo de posibilitățile oferite de valențele textului și cele ale limbii, tendința generală este aceea de a crea noi versiuni, chiar atunci cînd pare a fi vorba despre revizia unui text. Neexistînd un prag bine definit între traducere și revizie, în contextul unui aspect literar insuficient conturat și fixat, revizorul devine lesne cotraducător, și nu doar în cazul unui text românesc a cărui autoritate nu fusese consacrată. Referindu-se la un text precum cel grecesc, interdicțiile de extracție religioasă, privitoare la modificarea acestuia, ajung astfel să nu mai privească o traducere oarecare în limba română; mai mult, revizia poate emite chiar pretenția de refacere a echilibrului dintre originalul grecesc și ceea ce trebuie să fie versiunea românească.

Astăzi, spre exemplu, deși ar face în mod constant apel la una sau mai multe traduceri precedente, o nouă traducere a *Bibliei* ar face acest tip de recurs mai degrabă ca la niște texte consultate, cel mult orientativ, pentru situațiile care ar necesita sugestii, sau în cele greu de soluționat. Încercarea autorilor, însă, ar fi aceea de a oferi ceva nou, punînd în act concepțiile care au animat respectiva întreprindere.

De la revizie la prelucrare și apoi la o nouă versiune pașii se fac destul de repede, consecințele fiind importante nu atât în ceea ce privește textul în sine, cât nivelul lingvistic al acestuia.

*

Rezultatele care apar au nevoie de girul sistemului, dar și de cel al comunității care uzează de acea limbă (chiar dacă pare a fi un truism, trebuie menționat un dat fundamental: aceste rezultate există realmente în măsura în care ele sînt cunoscute respectivei comunități). Acestea sînt celelalte două niveluri de urmărit și în cadrul cărora se continuă - la o altă scară, cu altă amploare și importanță, precum și cu efecte reale - procesele de mai sus. Întrucît, uneori, nivelul de performanță al comunității nu ajunge la cel atins de cîte un individ traducător sau revizor (datorită unor consecințe și impuneri ce decurg din caracterul social al limbii), este posibil ca multe dintre „propunerile” individului să rămîna fără răspuns favorabil din partea comunității și, așadar, să nu fie selectate. Toată această activitate complexă are ca principal scop accesul la anumite conținuturi realizate sau/și exprimate într-un alt sistem lingvistic și conform anumitor norme curente în acel sistem. În plan cultural, însă, principalul efect al acestei activități îl constituie inițierea și dezvoltarea astfel a aspectului literar, acesta reprezentînd mai mult decât un instrument superior de exprimare. Prin principiile pe care le instituie și pe a căror bază funcționează (de selecție, sinteză, coerență, unitate și estetică), dar și prin modalitățile genuine în care filtrează sistemul, aspectul literar nu are doar capacitatea de a orîndui forme de tot felul, ci și de a genera variate tipuri de conținuturi. Edificată ca formă ce are a păstra și elabora un anumit conținut, forma de existență a limbii numită aspect literar se constituie, totodată, ca structură generată tocmai de conținutul pe care-l are de organizat. Acest caz este încă o situație particulară care permite înțelegerea relației de interdeterminare dintre formă și conținut, ele nefiind decât aceeași materie polimorfă și polifuncțională, într-o continuă ipostaziere.

¹ Contactul este mai amplu decât cel între limba sursă și limba țintă căci, în cazul poliglotului, intervin frecvent (foarte posibil fiind puse la contribuție în mod voit) și celelalte sisteme pe care acesta le deține.

*

Literatura de specialitate conține, în majoritatea edițiilor de texte însoțite de studii filologice și lingvistice, precum și în unele lucrări de sinteză și teoretice, numeroase aprecieri asupra traducerii în limba română veche a cutărui text, religios sau nu. Unele scrieri, centrate pe analiza lexicului din perspectiva influențelor culte, se referă la chestiunea traducerii atunci când încearcă să discute exemplele concrete acolo propuse spre analiză. Dincolo de aceste aprecieri sumare, tangențiale și conjuncturale, majoritatea acestora subsumate unor rațiuni de ordin filologic, chestiunea traducerii vechilor texte românești a mai fost abordată, în mod diferit, în două lucrări.

Într-un paragraf special, destul de amplu avînd în vedere dimensiunile lucrării, precum și în note de subsol bogat documentate, autorii ediției *Paliei istorice*² se apleacă cu atenție și competență asupra chestiunilor de traducere. Mai mult, prin căutarea și observarea corelațiilor, valorizarea lor și utilizarea acestora în cadrul analizelor efectuate (ceea ce și conferă caracterul de pertință multor evaluări și concluzii ale acestei cercetări), cercetarea se orientează în funcție și de această necesară perspectivă. Sub acest aspect încă, lucrarea constituie un model care indică gradul de atenție ce trebuie acordat chestiunilor de traducere în textele vechi, nu doar atunci cînd se studiază lexicul.

Cealaltă lucrare, centrată exclusiv pe problemele traducerii textului sacru, cu aplicație asupra *Pentateuhului*, conținînd referiri la traducerea *Bibliei* în limba română, chiar dacă fără a urmări procesul de constituire a aspectului literar românesc în perioada veche, constituie o încercare reușită de a aduce în atenție problemele generale ale traducerii textului sacru³. Eforturile autorului se datorează mai cu seamă curențelor dintr-un domeniu insuficient explorat pînă la el⁴.

² Vezi *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, IV, *Palia istorică*, studiu filologic (...) de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, București, 2001.

³ Lucrarea lui Gustavo-Adolfo Loría-Rivel, intitulată *Pentateuhul. Probleme de traducere a textului biblic*, a apărut la Iași, în anul 2004.

⁴ Vezi și Al. Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iași, 2001, mai ales p. 297-345, sub titlul *Traducerea*.